

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

ФАЛСАФА ФАКУЛЬТЕТИ

“ФАЛСАФА ВА ФАН МЕТОДОЛОГИЯСИ” КАФЕДРАСИ

РЕФЕРАТ

МАВЗУ: БИОСФЕРА ВА ИНСОН БИРЛИГИ

Бажарди: ЎзМУ фалсафа факультети
фалсафа йўналиши 1-курс талабаси Д. Тожиев

Тегишириди: Профессор А.Аюпов

Тошкент-2012

Мундарижа:

Кириш.....	2
1. Биосфера тушунчасининг фалсафада ўрганилиши.....	3-5
2. Биосфера ва инсон муносабатлари.....	5-15
3. Биосферанинг глобал муаммолари, экология ва ирсий инженерия	15-23
Хулоса.....	24
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	25-26

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги: Тўхтовсиз ривожланиб, такомиллашиб, келаётган инсоният жамияти бугунги кунга келиб ўзининг эҳтиёжлари учун, бутун ер шарини ўзлаштиришга ҳаракат қилмоқда, ва бунинг натижаси ўларок ер шарига табиий жараёнларга, ер шарининг ўз-ўзини тиклаш жараёнарига путур етмоқда, бунинг натижасида ернинг табиий ривожланиши ва тикланиши жараёни биосфера жараёнарига зарар етмоқда бунинг натижасида биосфера жараёни ўз ўрнини инсон тафаккури маҳсули бўлган, бошқариладиган ривожланиш шакли бўлмиш ноосферага бўшатиб беришга мажбур бўлмоқда. Бу эса табиат учун ўта даҳшатли оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган жараён ҳисобланади. Шу ва шунга ўхшаш муаммолар бугунги кунда бутун инсоният учун ўта актуал ҳодиса ҳисобланиб бу муаммони ўрганиш барча фанлар шу жумладан фалсафа фани ҳам бу борадаги ўз позициясини такдим этадилар.

Ўрганилганлик даражаси: Борлиқ фалсафасида биосфера масалалари билан шуғулланган, биосфера ва инсон масалаларини тадқиқ қилган олимлар жуда кўпчиликни ташкил этадилар улар ўз асарларида, таълимотларида биосферага бўлган муносабатларни аниқлаштириб олишга, инсониятни Экологик маданиятга ўрганишга, табиатни асрашга, унинг қадрига етишга, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт билан бир қаторда табиатга нисбатан онгли муносабатда бўлишга уни асраб авайлаб келажак авлодга етказиб беришга чақирадилар.

Ўзбекистон республикаси ўз мустақиллигига етишганидан сўнг, минтақа учун глобал экологик муаммо бўлиб келаётган орол денгизининг куриши, бунинг натижасида юзага келадиган экологик ҳолатларни бартараф этишга қаратилган турли амалий ишлар билан бир қаторда бу муаммога бутун минтақа эътиборини тортишга қаратилган кўплаб конференциялар, чақириқлар билан чиқмоқдаки бумасалаларни ишлаб чиқишда бевосита файласуфларнинг ҳам хизматлари борлигини унутмаслигимиз лозим. **1.**

Биосфера тушунчасининг фалсафада ўрганилиши

Ер юзидаги тирик организмлар тарқалган, уларнинг доимий таъсири остида бўлган ва фаолияти маҳсулотлари эгаллаган қобик биосфера(юнонча «биос»-ҳаёт, «сфера»-шар) деб юритилади. Биосфера ернинг қаттиқ қобиғи-литосферанинг устки қисми, ҳаво қобиғи атмосферанинг қуйи, тропосфера қисмини ва сув қобиғи- гидросферани ўз ичига олади

Ҳаётнинг юқори чегараси сайёрани ультрабинафша нурланишдан химоя қиладиган «озон қатлами» дан ўтказилади ва биосферанинг

Биосфера ҳақидаги таълимотнинг асосчиси рус олими, академик В.И.Вернадский(1863-1945) ҳисобланади. В.И.Вернадский биринчи бўлиб Ер сайёраси эволюциясида тирик организмларнинг роли ва аҳамиятини очиқ берган, биосферани биогеохимик ўрганишни бошлаган.

Биосферанинг ҳосил бўлишида абиотик, биотик ва нообиотик босқичлар ажратилади. Абиотик босқичда(4,5-3,5 млрд. йил олдин) сайёрада ҳаётнинг вужудга келиши ва ривожланиши учун шароитлар юзага келган. Биотик босқичда(3,5 млрд. йил олдин) дастлабки тирик организмлар сув муҳитида пайдо бўлган. қуръони Каримда Аллоҳ таоло шундай марҳамат қиладди: ва сувдан ҳар бир нарсани қилганмиз» (*«Анбиё», 30*). Бошқа бир оятда эса: Аллоҳ ҳамма жониворни сувдан яратди», *дейди(«Нур», 45)*.

Органик эволюция давомида тирик организмлар атмосфера ҳавосини, Дуне океанининг сувини, тупроқларнинг асосий массасини, минерал бирикмаларининг катта массасини аъзолари, терилари, хужайралари, қонлари орқали минглаб марталаб ўтказган ва бутун ер муҳитини ўзгартирган.

Биосферада ҳозирда 500 мингга яқин ўсимлик турлари ва 1,5 млн.дан ортиқ ҳайвон турлари мавжуддир.

Нообиотик босқичининг шаклланиши 40-50 минг йил олдин бошланган деб ҳисобланади. Биосферанинг умумий массаси бошқа қобиклардан фарқланади.

Сайёрамиз сиртида юзага келган, коинот энергиясини ютиш ва унинг Зрдамида дунёни ўзгартиришга қодир бўлган ҳаёт қобиғи биосфера деб

аталади. Ер ва Ойни таққослаш жонли модда - биосферанинг самарадорлигини намоиш этиш имконини беради. Биосферанинг ўзи, Ернинг ташқи қобиғини қамраб олган ҳаётӣ омил сифатида, қуёш энергиясидан фойдаланиш қобиляти ҳисобига эволюция жараёнларини кўп марта кучайтиради ва жадаллаштиради. У жонли табиат ривожланиш жараёнининг катализатори сифатида амал қилади. Рус олими В.И.Вернадский ҳулосаларига кўра, табиатдаги геохимёвий цикллар ёки моддалар айланиши таъсирида жонли модда миқдори Ернинг бутун тарихи давомида деярли ўзгармаган.

Инсон пайдо бўлиши билан табиатдаги ўзаро таъсирларнинг яна бир кудратли омили юзага келди. Шу муносабат билан Ернинг умумий ривожланишида инсоннинг ўрни ва аҳамияти тўғрисидаги масалани қўйиш мумкин. Масаланинг айнан шу тарзда қўйилиши ноосфера — ақл-идрок соҳаси, деган ҳулосага олиб келди. Бугунги фанда XX асрнинг биринчи ярми учун нисбийлик назарияси қандай ҳаяжон уйғотувчи сирли ва мавҳум соҳа бўлса, XX асрнинг иккинчи ярми учун ноосфера шундай соҳадир, деган фикрга дуч келиш мумкин.

Шарқ минг йиллик бошида инсон фаолияти шу даражага етдики, турли Экологик тизимлар мажмуидан иборат бўлган биосферага таъсирнинг кучайиши жамият учун жиддий оқибатларга сабаб булиши мумкин. Бугунги кунда В.И.Вернадский томонидан илгари сурилган ва асослаб берилган биосферанинг бошқа эволюцион ҳолат - ноосферага ўтиши, бу бошқариладиган ривожланиш даврининг бошланишини англатиши ҳақидаги Поя долзарб аҳамият касб этди. Табиатнинг бўйсундирилиши ва талон-торож қилиниши муқаррар тарзда Ердаги ҳаёт таназзулга учрашига сабаб бўлади (бу XXI аср бошида айниқса бўртиб кўринмокда). Инсониятнинг стихияли ривожланиш босқичи нихоясига етмокда, унинг муқобили - табиат ва жамият крнунларини билиш асосида бошқариладиган ривожланишдир.

Бошқарув - аввало инсон билан ўтказиладиган ижтимоий эксперимент бўлгани сабабли, у бутун жамиятнинг розилигини тақозо этади¹.

¹ Каранг: Голубев В. Человек в биосфере: время управляемого развития // Мир науки, 1993. №2. -1-6.

2. Биосферада инсон:

Биосфера инсонларнинг яшаши учун зарур ҳаётий шароитлар эга ягона макон ҳисобланади. Биосферани алмаштириб бўлмаслиги қонун ҳисобланади: биосферани сунъий муҳитга алмаштириб бўлмайди, чунки янги ҳаёт турларини яратиш мумкин эмас. Инсон абадий двигателни ярата олмайди, биосфера эса амалда абадий двигателдир

Кундан- кунга сони ошиб бораётган аҳолининг ҳаёти биосферада мавжуд табиий ресурсларга бевосита боғлиқдир. Инсон биосфера ривожланишининг зарур босқичидир; бинобарин, инсониятнинг биосфера функцияси ва жамиятнинг экологик масъулияти тўғрисида сўз юритиш мумкин. Шу асосда инсон ҳаётининг сифатидан келиб чиқадиган экологик Этиканинг шаклланиши юз беради: «Экологик ривожланишга ўтиш факат шуни англатадики, ноосферанинг солиштирма эркин энергиясининг купайиши инсонда жамланган эркин энергиянинг купайиши - инсон сифатининг ошиши ҳисобига юз беради»¹. Хайвонларнинг этологик таракқиёти натижасида юзага келган маданият юксалмаса, инсон сифатининг ошишига эришиш мумкин эмас. Экологик ривожланиш маънавий неъматлар ишлаб чиқарувчи одамлар ҳамжамиятининг фаолияти билан белгиланади. Бу, табиийки, экстенсив эмас, балки интенсив моддий ишлаб чиқариш билан боғлиқ. Моддий бойликнинг ўсиши ноэкологик хусусиятга эга бўлиб, дунё миқёсида экологик ҳалокатга сабаб бўлади. Ноосферанинг таракқиёти моддий бойликда ва одамда жамланган эркин энергия билан боғлиқ. Бу инсоният келажаги одамнинг интеллектуал, информацион ва маънавий ривожланиши билан узвий боғлиқлигини англатади. Шу боис моддий ишлаб чиқариш интенсив ривожланаётган шароитда фан ва маданиятнинг Эксалиши устувор аҳамият касб этади. «Табиий қонунлар» концепциялари.

Шу муносабат билан француз файласуфи ва иқтисодчиси А.Тюрго

¹ Каранг: Голубев В. Человек в биосфере: время управляемого развития // Мир науки, 1993. №2. -1-6.

(1727-1728) мазкур муаммонинг муайян ечими ҳисобланган деҳқончиликни интенсивлаштириш имкониятини ўрганар экан, «тупроқ унумдорлигининг пасайиб бориши қонуни»ни таърифлади. Унинг маъноси шундан иборатки, ишлов берилаётган ерга сарфланган ҳар бир қўшимча меҳнат ва капитал бундан олдинроқ сарфланган меҳнат ва капиталга қараганда камроқ самара беради, муайян чегарага етилганидан кейин эса ҳеч қандай қўшимча самара олиш мумкин бўлмай қолади.

Кейинроқ инглиз иқтисодчиси Т.Р.Мальтус (1766-1834) бу ғояларни ривожлантирди ва кейинчалик кенг тарқалган концепцияни илгари сурди. Бу концепцияга мувофиқ аҳоли сонини унинг озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланганлик даражасига қараб тартибга солувчи «табiiй қонун» мавжуд. Мазкур қонунга биноан сайёрамиздаги одамлар сони геометрик прогрессия бўйича кўпайиб боради, тирикчилик воситалари таклифи эса фақат арифметик прогрессия бўйича ўсади, бу эса муқаррар тарзда аҳоли ҳаддан ташқари кўпайиб кетишига олиб келади ва ижтимоий тангликларга сабаб бўлиши мумкин. Мальтус ижтимоий ривожланиш табиатнинг абадий қонунлари ҳукмига қатъий бўйсунганини қайд этади. Унинг фикрича, ҳар бир Знги туғилган чақалоқ бошқалар банд этган ва ўзига ўрин бўлмаган дунёга тушади. Бундан мутафаккир қашшоқларга ҳамдардлик шусиз ҳам мураккаб демографик муаммоларнинг кескинлашувига олиб келади, деган хулоса чиқаради¹.

Мальтуснинг очарчилик, эпидемиялар ва урушлар аҳоли ҳаддан ташқари кўпайиб кетишининг олдини оловчи табiiй омиллар ҳисобланиши ҳақидаги хулосалари нафақат ўз тарафдорларини, балки фаол мухолифларини ҳам топди.

Мальтус ғояларининг издошлари ўз ўтмишдошининг ўта совуқ хулосаларидан халос бўлиб, унинг таълимотини XX аср бошида юз берган демографик портлаш» тўлқинида вужудга келган неомальтузчилик кўринишида давом эттирдилар.

¹ Қаранг: Мальтус Т.Р. Опыт о законе народонаселения. - СПб., 1868. Т. 1. - С.469.

Географик детерминизм. Олимлар географик мактабнинг турли йўналишлари ва оқимларини ўрганар эканлар, одатда инсон фаолияти табиий муҳитга тўла боғлиқ деган ғояни исботлашга ҳаракат қилувчи механистик географик детерминизмни алоҳида қайд этадилар. Бу оқимнинг асосчиси ва атоқли намояндаси француз маърифатчи файласуфи Ш.Л.Монтескье (1689-1755)дир. «Қонунлар руҳи» деб номланган асарида у ўз концепциясини атрофлича баён этди. Бу таълимотга мувофиқ одамлар ҳаёти, уларнинг ахлоқи, қонунлари, одатлари ва ҳатто сиёсий тузуми улар яшайдиган географик муҳит ва иқлим шароитидан келиб чиқади. Мутафаккир табиат одамларни туғилгандан тенг қилиб яратишини тан олиб, сўнг уларни географик детерминизм нуқтаи назаридан фарқлайди.

Мазкур ёндашувдан Монтескье ҳатто қитъалар ижтимоий тизимларининг таҳлилида ҳам фойдаланади. Бунда у, хусусан, Осиё ва Европа халқларининг ҳаётини таққослайди. Унинг фикрича, Осиё мўътадил минтақага умуман эга эмас, шу сабабли бу қитъанинг жуда совуқ иқлимида жойлашган мамлакатлар жуда иссиқ иқлимда яшайдиган мамлакатлар билан бевосита туташади. Европада эса, аксинча, мўътадил минтақа анча кенг бўлиб, бу ерда иқлим жанубдан шимолга қараб аста-секин совуқлашиб боради. Ҳар бир мамлакат ўз иқлим хусусиятларига кўра қўшни мамлакат билан ўхшаш бўлгани боис, уларнинг ўртасида кескин фарқлар кузатилмайди. Айни шу сабабли Осиёда озодлик ҳеч қачон ўсмайди, Европада эса у шароитга қараб ўсади ёки камаяди, деб хулоса чиқаради Монтескье.

Унинг одамлар ижтимоий ҳаёти табиий шароитларга қаттиқ боғлиқ эканлиги ҳақидаги ғоялари ва хулосалари кейинчалик нафақат ривожлантирилди (масалан, Г.Т.Бокль, Э.Реклю, Л.И.Мечников томонидан), балки табиат ва жамиятнинг ўзаро алоқасида сабабиятни инкор этувчи оқим — географик индетерминизм нуқтаи назаридан танқид қилинди.

Ижтимоий детерминизм. Географик детерминизмнинг ҳаддан ташқари дангал қарашларига қарши қўйилган бошқа бир ёндашув аввало марксизм назарияси билан боғлиқ бўлиб, бу ерда ижтимоий ривожланиш

даражаси ва йўналиши биринчи навбатда моддий ишлаб чиқаришнинг ривожланиш даражаси билан белгиланади. Шу нуқтаи назардан табиат одамлар тарихига аралашади, чунки ишлаб чиқариш жараёнида инсон нафақат уни, балки ўзини ҳам ўзгартиради. Пировардидада инсоннинг моҳиятини ташкил этадиган ижтимоий муносабатлар мажмуи ўзгаради. Бундан одамлар айрим фазилатларининг шаклланиши ҳам, жамиятнинг ривожланиши ҳам аввало географик муҳитга эмас, балки моддий ишлаб чиқаришга боғлиқ бўлади ва одамлар ишлаб чиқариш фаолиятининг тарихан ўзгарувчи хусусиятини таҳлил қилиш чоғидагина муайян табиий шароитлар у ёки бу ижтимоий жараёнларга қандай таъсир кўрсатиши ҳақида гапириш мумкин, деган хулосага келинади. Айтиш ҳолда табиат ва жамиятнинг ўзаро алоқасида фаол томон сифатида доим инсон амал қилади. Бинобарин, табиий муҳит хусусиятини ижтимоий муҳит хусусияти эмас, балки аксинча, ижтимоий муҳит хусусиятини табиий муҳит хусусияти белгилайди.

Шу маънода одамлар табиат билан ўз моддалар алмашинувини тартибга соладилар, уни ўз умумий назорати остига оладилар ва шу тариқа табиатнинг кўр-кўрона кучлари уларнинг устидан ҳукмронлик ўрнатишига тўсқинлик қилдилар.

Геосиёсат. Юқорида келтирилган нуқтаи назарларнинг қайд этилган қарама-қаршилиги географик детерминизмнинг атоқли намояндаси инглиз тарихчиси Г.Т.Бокль (1821-1862) ўзининг «Англия цивилизацияси тарихи» деб номланган икки жилдли асарида ўзига хос иқлим ва табиатга эга бўлган мустамлака халқларнинг қолоқлигини тушунтирар экан, ижтимоий тенгсизликнинг табиийлиги ҳақида хулоса чиқарган XIX асрнинг иккинчи ярмида янада бўртиброқ намоён бўлди. Кейинчалик Боклнинг бу ғоялари географик мактабдаги янги йўналиш — геосиёсатни яратди. Мазкур йўналишнинг асосий ғояларини Германияда Ф.Ратцел ва К.Хаусхофер, Буюк Британияда Г.Маккиндер, АҚШда А.Т.Мэхэн ва Н.Спикмен, Швецияда Р.Челлен илгари сурди. «Геосиёсат» атамасини 1916 йилда биринчи бўлиб ишлатган Р.Челлен ўзининг «Давлат ҳаёт шакли сифатида» деб номланган

асарида Ф.Ратцелнинг социал-дарвинистик ғояларини ривожлантирди. Бу ғояларга мувофиқ табиий шароит жаҳон тарихида давлатлар ривожланишининг энг муҳим омили ҳисобланади, давлатнинг ўзи эса географик муҳитнинг турли омиллари аҳолига кўрсатган таъсир натижасида шаклланган биологик организм сифатида қаралади. Бундан Челлен у ёки бу давлатнинг ҳаёт макони учун кураши ҳар қандай жонли организм қонуни -Зшаш учун кураш табиий қонунидан ўзга нарса эмас, деган хулосага келади. Унинг фикрича, тор маконга эга бўлган «яшовчан давлатлар» катъий сиёсий императивга амал қилиб, ўз ҳудудини истилочилик, мустамлакаларни қўлга киритиш йўли билан кенгайтиришга ҳаракат қилишининг замирида айтилиши шу қонун ётади. Бошқача айтганда, урушлар, Челлен фикрига кўра, нафақат муқаррар, балки зарурдир.

Шу кўринишда геосиёсат ирқлар назарияси билан бир қаторда немис миллатчиларининг расмий сиёсати негизини ташкил этди ва Иккинчи жаҳон урушига тайёргарлик, «ҳаёт макони»ни қўлга киритиш ва босиб олинган ҳудудларда яшовчи халқларнинг оммавий қирғинини асослади. Нацистик геосиёсатнинг таниқли намояндаси Карл Хаусхофер 1924 йилдан «Геосиёсий журнал» нашр этиб, бу геосиёсатнинг асосий ғояларини ривожлантирди, Гитлернинг «Майн кампф» асарини яратишга кучли таъсир кўрсатди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин фашистик геосиёсат унинг ҳаёт макони ва ирқий устунлик ғоялари билан жиноий таълимотлар қаторига киритилди.

Географик детерминизм ғоялари бошқача шаклларда бугунги кунда ҳам, хусусан, «илғор индустриал Шимол» ва «қолоқ аграр Жануб» ўртасида, яъни иқтисодий ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар ўртасида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасида мавжуд улкан тафовутни тушунтириш (ва оқлаш) учун фаол қўлланилмоқда.

Ижтимоий экология. Ижтимоий экология илмий ва фалсафий билимлар соҳаси сифатида яқиндагина - XX аср 60-йилларининг охиридан 80-йилларнинг ўрталаригача бўлган даврда вужудга келган. Аммо бу ҳол Экологик муаммолар фақат Энг янги давр ҳодисаси деган маънони

англатмайди. Ҳеч шубҳасиз, улар ўтмишда ҳам мавжуд бўлган, лекин биосфера ривожланишининг илк босқичлари ҳақида етарли даражада тўла ахборот йўқлиги улар хусусида асосан гипотетик тарзда сўз юритиш имконини беради.

Экологик фалокатлар тарихи. Бундай фаразлар қаторига, масалан, Экологик фалокат натижасида динозаврларнинг қирилиб кетиши ҳақидаги гипотеза киради. Ер қуррасининг айрим минтақаларида қўплаб топилаётган ва табиати жумбоқ бўлиб қолаётган майда шиша шарчаларни ўрганган олимлар улар метеоритнинг эриб қотиб қолган моддаси бўлса керак, деб тахмин қилмоқдалар. Бундан тахминан 65 миллион йил муқаддам Ер катталиги диаметрда бир неча километрга етадиган улкан метеорит билан тўқнашган деган хулосага келинмоқда. Мазкур тўқнашув натижасида кучли Знғинлар бошланиб, улардан чиққан тутун Ерни қалин парда билан ўраб олган ва бу қаттиқ совуқ тушиши ва ўша даврда яшаган динозаврлар қирилиб кетишига олиб келган.

Қадимги манбалар амалда мавжуд бўлган цивилизациялар ҳалокати замирида ҳам соф экологик омиллар ётишини кўрсатади. Хусусан, шумер цивилизацияси мил. ав. III минг йиллик охирида қуёш фаоллиги ўзгариши натижасида юзага келган қаттиқ қурғоқчиликдан ҳалок бўлган. Бир пайтлар гуллаб яшнаган Дажла ва Фурот воҳаларининг саҳрога айланиши суғориладиган деҳқончилик нотўғри олиб борилиши оқибатида тупроқнинг нураши ва шўрланиши натижаси деб ҳисобланади.

Бу устувор вазифани амалга ошириш кўп жихатдан инсон хулқ-атвори билан белгиланади. Инсон хулқ-атвори эса унинг ақл-идроки, тафаккури билан боглиқ. Инсоният келажакка боғлаётган умидлар замирида айнан инсон тафаккури ётади. Бу ҳақда Э.Харт шундай дейди: «Биз «тафаккур»да учинчи хамкорни, «ген - тафаккур - маданият» учбурчагининг чўкиндисини, генетик ва маданий эволюция қрнунларидан фарқ қиладиган ўз эволюция қонунларига эга бўлган янги қудратли агентни кўришга яқинлашяпмиз. Инсон тафаккури инсоният тақдирини ҳал қилишнинг энг қудратли воситасидир».

Айнан «ген - тафаккур -маданият» занжири замирида яширин салохият биосферани ирсий инженерия усуллари ёрдамида саклаб қолиш учун тахдид солаётган экологик ҳалокатнинг анча мушкул муаммолари хал қилинишига умид туғдиради. Инсон ракеталар, сунъий йўлдошлар, орбитал станциялар ва бошқа космик техникадан фойдаланиб, табиий шаклланган биосфера чегараларидан ташқарига чиқади, бироқ, шу биосферанинг таркибий қисми сифатида, у ўзининг мазкур ҳаракати билан биосфера чегаралари — унинг янги сифати чегараларини ҳам кенгайтиради. Айни вақтда, жамият табиат билан ўзаро боғланишга киришиб, биосферага кириб боради, уни янгича мазмун билан бойитиб «ижтимоийлаштиради». Биосфера ижтимоий борлиқ доирасига тобора кучлироқ «тортилади», унинг чексиз ривожланиш ва такомиллашиш жараёни эса ижтимоий жабҳага ўз таъсирини кўрсатади. Бунда табиатнинг бир қисми бўлган инсон мазкур жараёни тўхтата олмайди. Зеро, бунинг акси инсон ўз ижтимоий борлигини, бинобарин, инсоний борлигини ҳам тўхтатишини англаган бўлур эди.

Шундай қилиб, биосферанинг ноосферага ўтиши авваламбор инсон ўзининг ўзгартирувчи фаолиятида "Зиён етказма" деган қоидага сўзсиз амал қилиб, биосферанинг ҳам, ўз-ўзининг ҳам кейинги эволюцияси учун бутун жавобгарликни ўз зиммасига олишга мажбур эканлигини англатади. Инсонни оламнинг таркибий қисми, ижтимоий муҳит ва муносабатлар маҳсули, уларнинг яратувчиси сифатидаги табиати ва моҳиятини фарқлаш масаласида аниқ чегара бўлиши мумкин эмас, чунки инсон доим олам жумбоғи, унинг очилмаган сири бўлиб келмоқда. Лекин, шунга қарамай, фанда инсон қобилияти ва сифатлари мажмуини унинг табиати билан боғлаб ўрганиш қабул қилинган. Ақллилик, муомала қилиш ва ижтимоий ҳаёт кечириш қобилияти инсоннинг асосий хусусиятлари ҳисобланади.

Инсон экологияси тўғрисида сўз юритганда, инсон популяцияларининг реал турмуш тарзини ўрганишни назарда тутиш лозим. Бу ерда нафақат инсоннинг жисмонийлиги, у яшайдиган моддий муҳит, балки маънавият ҳам муҳимдир. Аммо, руҳга ҳаёт бахш этиш учун танани ҳам ҳаёт билан

таъминлаш керак. Рух ва тананинг бир-бирини тақозо этиши, айти вақтда, бир-бирини инкор этиши, ҳар сафар янги ва янги куч билан намоён бўлувчи карама-қаршилик сифатида, ўз ечимини фақатгина маънавий ва фақатгина жисмоний бўлмаган бошқа бир нарса воситасида топишни тақозо этади. Шу маънода ўз қобилиятини рўёбга чиқариш, ўзликни англаш ва асраш муаммоси доим инсон экологиясининг бош муаммоси бўлиб келган. М.Монтень ўз вақтида: «Дунёда энг муҳими ўзликни сақлашдир», деб ёзган эди.

Замонавий фанларда бу борада «Экософия» атамаси қўлланмоқда. Экософия янги атама бўлиб, шахс ҳуқ-атворини белгилаб, унда ўзликни сақлаш хусусиятини таъминловчи шахсий қадриятлар мажмуи ва шу асосдаги дунёқарашни англатади.

Экософиянинг категориялар тизимига ўз қобилиятини рўёбга чиқариш ва қадриятлар тизимидан ташқари, ўз-ўзини тинимсиз ўрганиш императиви ҳам киради. Унинг энг етук рефлексив шаклини И.Кантнинг машҳур саволларида кўриш мумкин: «Инсон нима? Мен нимани билишим мумкин?» Мен нимага умид қила оламан? Мен нима қилишим керак? Булар умуминсоний муаммолар рўйхатига киритилган умумий оламшумул саволлардир. Аммо яшаш жараёнида вазиятга қараб муайян саволлар туғилиши ҳам мумкин. Бу ерда ментал ва этник хусусиятлар муҳим аҳамият касб этади.

Менталлик шахсни фикрлаш, сезиш, энг муҳими, муайян тарзда ҳаракат қилишга мажбур этувчи «вақт руҳи»ни тавсифлайди. Ментал таъсир механизмлари анча мураккабдир. Одам боласи дунёни идрок этишнинг шундай бир хусусиятини она сути билан бирга ҳазм қиладики, дастлабки ижтимоийлашув жараёнида жамият ҳаётида мўлжал олишнинг шундай ўзига хос кўникмаларини ўзлаштирадики, улар энг ноқулай вазиятда ўзини намоён қилиб қолиши мумкин.

Бундай вазифани ҳал қилиш учун жамият ҳамда «жамият-табиат» системаси ҳақида кенг билимларга эга бўлиш талаб этилади. Аслида, мазкур билимлар фалсафа, шунингдек, барча табиий, ижтимоий ва техник

фанларнинг мазмунини ташкил этади. Бунда фалсафанинг аксиологик жиҳати - қадриятлар ва ахлоқий идеалларни белгилаш, ахлоқий қоидалар ва тамойилларни таърифлаш қобилияти биринчи ўринга чиқади.

Ҳозирги вақтда мутахассислар эътибори экодинамикани глобал, минтақавий ва маҳаллий миқёсларда ривожлантиришга қаратилган. Дунё миқёсида юзага келган вазият биз учун муҳим аҳамиятга эга, чунки у инсониятнинг барқарор ривожланиши билан чамбарчас боғлиқ. Сўнгги ўн йилликда дунё миқёсида иқтисодий ривожланиш иқтисодиётда либерализация ва глобализация жараёнларининг давом этиши ва жадаллашуви билан тавсифланади⁴. Бунда самарали экологик сиёсат принципларига катта эътибор берилмоқда, чунки шусиз барқарор ривожланиш, экология муаммоларини ҳал қилиш мумкин эмас.

Ҳозирги дунёда экология соҳасидаги оқилона сиёсатнинг муҳим воситаси сифатида экология солиқлари ва атроф муҳит ифлосланишининг олдини олиш чора-тадбирлари, шунингдек экология соҳасидаги қонунчилик амал қилмоқда¹. Дунё миқёсидаги экодинамиканинг айрим унсурлари динамикасига экспертлар томонидан берилган баҳо куйидаги муаммолар кескин тус олганини кўрсатади: 1) дунё аҳолисининг жуда оз қисми сув тақчиллиги бўлмаган минтақаларда яшайди; 2) шудгор ер ресурсларининг сифати ёмонлашган (ҳозирги вақтда қуруқликнинг тахминан 37% дан қишлоқ хужалиги манфаатларида фойдаланилмоқда); 3) 1950 йилдан то ҳозирги вақтга қадар дунё миқёсида энергия истеъмол қилиш тўрт баравар кўпайди ва бу атроф муҳитга ҳар хил зарарли таъсирларни кучайтирди; 4) биологик ранг-барангликка жиддий хавф-хатарлар таҳдид солмоқда².

Янги муаммолар ҳақида илк бор бонг урган илмий адабиётлар қаторида америкалик олим Р.Карсоннинг 1962 йилда нашр этилган, пестицидлар ва гербицидлардан фойдаланишнинг салбий оқибатларига бағишланган «Сассиз

¹ Каранг: Вайцекер Э., Ловинс Э.Б., Ловинс Л.Х. Фактор «чегъфе». В два раза больше богатства из половины! ресурсов // Новая постиндустриальная волна на Западе. - М., 1999.

² Каранг: Кондратьев К.Я. Экодинамика и геополитика: от глобальнъ до локальнъ масштабов // Экология. 1999. №1. - 5-6.

баҳор» деб номланган тадқиқотини қайд этиш мумкин. Унда АҚШ табиатининг бузилиши, қишлоқ хужалигида қўлланилаётган химикатларнинг инсон соғлигига зарарли таъсири туғрисида сўз юритилади⁷. Атроф мухитнинг ифлосланиши ғарбда кўпчиликти ташвишга сола бошлади. Аксарият тадқиқотчилар анимистик динларга, айниқса, шарқ диний-фалсафий тизимларига хос бўлган мистик бирлик туйғусини тиклашда маъно топа бошладилар¹.

Ғарб олимлари предметларни таҳлил қилиш жараёнида нарсаларнинг амал қилиш принципини аниқлаб, дунёни тизимли тушунишда илгариламоқдалар. Кенг ахлоқий маънодаги илмий ёндашувнинг фойдаси шундаки, таҳлил чиндан ҳам борликти жонсизлаштиради. Илмий аналитик ёндашувнинг зарурлигига айнан экологияда шубҳа билдирилган. Биосферадаги жараёнларнинг даврийлиги ва узвийлигини эътиборга олувчи янгича ёндашув шаклланимоқда. Лекин фан дунёда юз берган ва атроф борликти ўрганиш учун фан усулларида фойдаланиш билан боғлиқ бўлган Зтинч» инқилоб таъсирида аста-секин ўзаро боғланган нарсаларга бошқача Зндаша бошлади.

3. Биосферанинг глобал муаммолари, экология ва ирсий

инженерия Америкалик олим Ж.Лавлок ерда ҳаёт қандай вужудга келган, катаклизмларга тўла коинотда Ер қандай қилиб яшашга мос бўлиб қолган, деган саволни қўяди. У атмосфера кимёси бўйича мутахассис бўлгани учун, қуёш таратаётган энергия 30% гача ўзгарган шароитда ерда ажабтовур барқарорлик қандай сақланиб қолгани унда қизиқиш уйғотган. Сайёра тарихидаги улкан «чиқиндилар танглиги» таъсирида атмосферада кислород шунгача мавжуд бўлган ҳаётнинг анаэроб шакллари яшай олмайдиган даражада кўпайганидан кейин ҳам атмосфера таркиби сақланиб қолган: кўп миқдорда азот, 21% га яқин кислород ва бир фоиздан кам оксидланган газ. Ж.Лавлок фикрига кўра, бу барқарор таркиб эмас, чунки барқарорликка

¹ Каранг: Поликарпов В.С. Наука и мистицизм в XX веке. - М., 1990. -124-126-6.

атмосфера таркиби марсдагидек бўлган тақдирда Зришиш мумкин: 96,5% оксидланган газ, 1,8% дан кам азот ва 0,1% дан кам кислород. Бу -салохиятсиз, хамма ёки деярли хамма кимёвий реакциялар тугалланган, хар кандай хаёт аломатлари бархам топган атмосферадир. Ер атмосфераси эса, аксинча, энергияга тўла: кислород даражаси ёниш даражасидан 4% паст бўлиб, олов ёқиш ва энергия олиш имконини беради.

Бироқ ер атмосфераси ўз вақтида барқарор бўлган ва бу тасодифий хол Змас. Хозирги фан Ер атмосфераси сайёранинг ер ости қатламларида дегазация жараёнлари юз бериши натижасида вужудга келган, деган гипотетик коидадан келиб чиқади. «Бу фаразни қабул қилсак, дастлабки газ қатламининг таркиби кимёвий реакциялар тез кечадиган ер остидаги юқори температура таъсирида шаклланишини эътиборга олишимиз лозим. Бинобарин, дастлабки атмосферага таркибига кўра хозирги вулконларга ухшаш оксидланган газларнинг мавжудлиги хос бўлган, буғланувчи компонентлар (H, C, N, S ва х.,к.)дан иборат тизимда бош рўлни CO₂, N₂ ва H₂O ўйнаган, деган хулосага келиш мумкин. Бу дастлабки атмосфера N₂ ва H₂O таркибига кўра хозирги атмосферага ўхшаш бўлганини, O₂ кейинроқ, биология фаолият таъсирида пайдо бўлганини англатади»¹. Шунга асосланиб Ж.Лавлок Ер атмосфераси оддий геофизик ёки хатто биологик махсулот эмас, у амалда биологик шаклланиш ҳрдисасидир, чунки унинг Ердаги хаётни қувватлаш қобилияти жонли шакллар билан бошқариладиган назорат механизмларининг амал қилиши, динамик барқарорлик ва латент кимёвий салохият билан белгиланади. Ерни ягона жонли мавжудот сифатида талқин қилишга асос бўладиган биосфера ва атмосфера фаолиятининг фундаментал цикли ана шундай. Ж.Лавлок гипотезасида Дарвиннинг «Турларнинг келиб чиқдшги» асаридан кейин биринчи марта инсоннинг атроф борлиқдаги ролини тубдан қайта қуриш ва тушуниб етиш имконини берувчи илмий ФОН пайдо бўлди. Инсоният тафаккури тарихида ишлаб чиқилган мистик ва илмий ёндашувлар уйғунлигидан келиб чиқувчи қутилмаган истиқболлар очилди.

¹ Озима М. Глобальная эволюция Земли. - М., 1990. - 94-б.

2. Инсониятнинг айрим ҳолларда сунъий эҳтиёжларни кондиритишга қаратилган (бу энг аввало ривожланган ғарб мамлакатларига хос) ҳўжалик фаолияти ривожланиши ва кенгайиши билан юқорида зикр этилган таҳдидлар кучайиб бормокда. Охирги 100 йил ичида атмосферада оксидланган газ концентрацияси 30% га кўпайдики, бу яқин келажакда инсониятни ҳалоқатга дучор этиши мумкин. Сайёрамиз атмосфераси азот чиққндилари, олтингугурт бирикмалари ва бошқа кимёвий моддалар билан ифлосланган бўлиб, бу биосферага ва тегишлича инсон соғлигига салбий таъсир кўрсатмокда. Шунинг учун нафақат иқтисодий ва ижтимоий жихатларни, балки экология ва биосфера масалаларини ҳам ўз ичига олган ҳавфсизлик концепциясини амалга ошириш жуда долзарб аҳамият касб этмокда. Умуман олганда, ҳавфсизликнинг кўп даражали тизимини, чунончи, ўзаро боғланган ва бир-бирини тақрзо этувчи дунё микосидаги биосфера, ҳалқаро цивилизация, давлат, жамият ва шахс ҳавфсизлигини кўриб чиқиш зарур.

Ғарб олимлари Г.Принс ва Р.Стэмп дунё микосидаги экология муаммосини самарали ҳал қилиш учун «Яшил Кассандра» тизимини ташкил этишни тақлиф қилади. Катта ҳонада унлаб мониторинглар операторлар алоҳида стратегик аҳамиятга эга жойларни кўрсатувчи барча экранлар ва хариталарни аниқ кўриб туриши учун ярим давра шаклида ўрнатилади. Хариталарда душманнинг эҳтимол тутилган ядро ҳужумида ракеталарнинг учуш траекториялари ифодаланади ва иттифоқчи ва душман армияларнинг марралари кузатиб борилади. Душманнинг ракета базалари, кўшинлари ва эҳтимол тутилган ҳаракат йўналишлари аниқ кўрсатилган хариталар ҳам бор. Мазкур марказ разведка манбаларидан, шу жумладан коинотдаги жосус сунъий йулдошлардан ахборот билан таъминланади. Бу ерда ўрнатилган асбоб-ускуналар бир неча миллиард доллар туради. Улар душманнинг ҳаракатлари ҳақида исталган вақтда ҳабар бериши ва қўқисдан ҳужум қилиш имкониятини бутунлай истисно этиши лозим. Келган ахборот кучли компьютерга киритилади, у ишлов берган маълумотлар мунтазам равишда экранларга чиқарилади. Операторлар зарур ҳолда ҳозирги замон

технологиясининг барча ютуқларидан фойдаланиб, хариталарнинг айрим қисмлари масштабларини ўзгатиришлари мумкин.

Ана шундай марказлардан бири Колорадо штатидаги Чейен тоғлари Зқинида жойлашган NORAD - Шимолий Америка аэрокосмик химоя кўмондонлигидир. Мэрилэнд тоғларида АКШ президентининг ер ости кўмондонлик бункери жойлашган, Англия бош вазири эса Сомерсетда кичикроқ бункерга эга. Бу химоя иншоотлари миллий давлатларни химоя воситалари билан таъминлаш муҳимлигини кўрсатади: хужум ёки химоя учун курол-аслаҳалар, кўқисдан хужумнинг олдини олиш учун самолётлар ва сунъий йулдошлар - буларнинг барчаси душманлар мавжуд бўлган дунёда ўз фуқороларига яшаб қолиш имконини бериш учун зарур.

Г.Принс ва Р.Стэмп атроф муҳитга таҳдидларни, ҳаво ва сувнинг зарарланишини, озон қатлами йўқолиши ёки иқлим ўзгариши билан боғлиқ хавф-хатарларни кузатиб бориш учун ҳам шундай марказ ташкил Зтишни таклиф қилади. Бу марказ хавфсизликнинг турли масалалари Ззасидан оқилона қарорлар қабул қилиш учун бизни дунё микёсида атроф муҳит билан юз бераётган ҳодисалар ҳақида ахборот билан таъминлаб туради. Унга технология, ўша компьютерлар, разведкачи сунъий йулдошлар,

ердаги разведка бу сафар атмосфера, денгизлар, ўрмонлар, йирик шаҳарлардаги хавонинг сифати, аҳоли саломатлиги даражаси ҳақида ахборот йиғади. Хариталар стратегик минтақаларни, сайёра соғлиги учун ҳаётий муҳим тропик ўрмонларни, ҳрсилдор тупроқли минтақаларни, океан шельфлари жойлашган ҳудудларни кўрсатади.

Асосий таҳдидларни қуйидагича таснифлаш мумкин: 1) аҳоли сонининг ўсиши; 2) сунъий захарлар; сув ва хавонинг ифлосланиши; кислотали Змгирлар; жаҳон ичимлик суви захираларига таҳдид; саҳролашиш ва тупоқ эрозияси; музликларнинг ифлосланиши ва йўқолиши; 3) стратосферада озон қатламининг юпқалашиши; тропик ўрмонларнинг камайиши; ҳосилдор тупроқларнинг камайиши; қрали қоялар ва саёзликларнинг йўқ қилиниши; ҳаёт шаклларининг камайиши; генетик салоҳиятнинг йўқ қилиниши; океан

оқимлари тизимининг бузилиши; океан тубидаги озиқ-овкат тизимларига хужум; дунё микёсидаги исиш ва иқлим ўзгариши. Бу таҳдидларнинг ҳаммаси ўз хусусиятига кўра «Яшил Кассандра» маркази экранларининг тегишли гуруҳида ифодаланади. Демографик ўсиш атроф муҳитга (биосферага) таъсирнинг кучайишида етакчи куч бўлиб, бу тўғри тушунишни тақозо этади, чунки аҳоли ўсишининг сабаблари амалда анча мураккабдир. Фаолият турларининг катта бир гуруҳи ифлосланиш билан боғлиқ. Ифлосланиш ернинг узок тарихидагина салбий ҳрдиса эмас. Бироқ ҳозирги вақтда ифлосланиш ҳажми шу қадар катта, унинг нонуя таъсири шу қадар кучлики, биота тикланишга улгурмаяпти. «Биотага салбий таъсирнинг кучайиши ва ҳамжамиятлар уз табиий ҳрлатларидан узоклашиши билан релаксация коэффицентлари аввал камаяди, сўнгра салбий таъсир катталиги бўсагина миқдордан ошгач, ўз белгисини ўзгартиради. Шундан кейин манфий тескари алоқалар ўрнини мусбат тескари алоқалар эгаллайди, атроф муҳит ўз барқарорлигини йўқотади ва биотик тартибга солиш ўрнига биотик бузилиш юзага келади». Экранларнинг охириги гуруҳида ифодаланган фаолият турларининг учинчи гуруҳи Ернинг ўз-ўзини тартибга солиш тизимига таҳдид туғдиради.

Дунё микёсидаги экология муаммосини ҳал қилишда ирсий инженерия жиддий ёрдам кўрсатиши мумкин. Лекин, шу билан бирга, унинг замирида биосферага таҳдид ҳам яширин. Масалан, ирсий инженерия усулларида қлшлоқ хўжалигида фойдаланиш, хусусан, улар ёрдамида ҳар хил экинлар (масалан, буғдой)нинг модификация қилинган навларини ёки юкланган хоссаларга эга янги ўсимликлар яратиш генетик ахборотнинг бузилишига олиб келиши мумкин. «ўсимликларнинг инсон томонидан ўзлаштирилган маданий навлари ва ҳайвон зотлари... атроф муҳитни биотик тартибга солиш қобилятини йўқотган. Инсон биосферани тўлик, ўзлаштира, биотик тартибга солишга путур етган, инсон дунё микосида атроф муҳитни техноген бошқаришни амалга оширишига туғри келган бўлар эди. Лекин атроф муҳитни биотик тартибга солишни техноген бошқариш билан алмаштириш

мумкин эмас». Хуллас, ирсий инженерия усулларида фойдаланиш замирида атроф мухитга муайян тахдид яширин.

Айни вақтда, дунё микёсидаги экология муаммосини хал қилиш ва биосферанинг тикланиш қобилятини таъминлашда ирсий инженериядан фойдаланишнинг ижобий жихатини ҳам қайд этиб ўтиш лозим. Аввало Зкррида зикр этилган муаммолардан бири - сайёрамизнинг биологик ранг-баранглигига тахдид муаммосини хал қилиш мумкин. Хозирги вақтда тадқиқотчилар инсон геномининг тўлиқ тузилишини аниқлашга Зқинлашмоқдалар. Академик В.Т.Иванов тадқиқотларнинг мазкур йўналишини қуйидагича тавсифлайди: «Эндиликда кимёгарлар оксилларни синтез қила оладилар. Хрзирча 100 тагача, айрим хрлларда эса - 200 тагача аминокислота колдиқларидан иборат оддий оксиллар олинмоқда. ДНКнинг анча катта қисмлари, шу жумладан айрим генлар ва геномнинг хар хил тартибга солувчи қисмлари синтез қилинмоқда. Шундай қилиб, хаётнинг икки асосий элементи кимёвий синтез қилинаётир. Агар олимларга кимёвий йўп билан оддий вирусларни олиш вазифаси юкланиб, уларга тегишли маблағлар ажратилса, улар бу вазифани бажаришига ишончим комил. Модомики микроорганизмларни синтез қилиш мумкин экан, келажакда мураккаброқ организмни яратиш масаласи кун тартибига кўйилиши муқаррардир. Биологлар хозирнинг ўзидаёк генетик аппаратга аралашиниш ва генетик материални сунъий йул билан олиш орқали табиатда мавжуд бўлмаган тирик организмларни ярата оладилар». Бизнинг назаримизда, ирсий инженерия усулларида энг аввало XX асрда йўқ бўлиб кетган ўсимликлар ва хайвонларнинг кўпгинатурларини тиклаш учун фойдаланиш лозим. Шунда сайёрамиз биологик ранг-баранглиги камайишининг олдини олиш ва дунё микосидаги экология муаммосини хал қилиш йўлида мухим қадам ташлаш мумкин.

Ирсий инженерия усулларида ер жонли табиатининг эволюциясини моделлаштириш учун фойдаланиш ҳам мумкин. Назарий ва экспериментал тадқиқотлар бундай моделлаштиришни амалга ошириш мумкинлигини

кўрсатади. Айрим олимлар (В.А.Ратнер, А.А.Жарких, Н.А.Колчанов, С.Н.Родин ва б.) молекуляр эволюция ҳозирги назариясининг асосий муаммоларини тадқиқ қилиш жараёнида молекуляр-генетик бошқарув тизимларининг эволюцион динамикасини комплекс тавсифлашга асосланган бу назария молекуляр эволюция жараёнининг стохастик хусусиятини ва унинг тур хосил бўлиш негизи сифатидаги рўлини курсатишини аниқлади. Ушбу йўналиш ҳозирги вақтда машҳур бўлган илмий тадқиқотнинг синергетик парадигмасига мос келади ва унинг эвристик салоҳиятини намоён этади. Экспериментал тадқиқотлар сут эмизувчиларнинг сунъий хромосомалари негизида яратилган векторлардан фойдаланишнинг самарадорлигини намоёниш этмоқда. Бугунги кунда хужайра инженерияси -хужайра биологияси, оксиллар кимёси ва биоинженерия соҳасидаги тадқиқотларнинг натижаларига асосланган истиқболли технология ривожланмоқда. Буларнинг ҳаммаси ирсий инженерия яқин келажакда сайёрамизнинг жонли табиати эволюциясини моделлаштириш имконини бериши, биосферани бошқариш муаммоси ва пировардида дунё микосидаги экология муаммоси ҳал қилинишига умид туғдиришидан далолат беради.

Биосфера фаолиятининг мураккаб муаммоларини ва экология масалаларини ҳал қилишда ирсий инженериядан фойдаланишнинг самарадорлиги муайян даражада қадриятларга муносабат тизими билан ҳам белгиланади. Ҳозирги вақтда миллий ва хорижий адабиётларда инсон фаолияти замирида антропоцентризм ётиши кераки ёки биоцентризмми, деган масала юзасидан баҳс кетмоқда. Биринчи, антропоцентрик ёндашувга кўра инсон ақлли жонзот сифатида маданиятни яратган универсал (дунё микосида) ривожланиш ходисаси ҳисобланади. У экологик тангликларга тўла табиат билан абадий қарама-қаршиликда бўлади. Шу боис, биринчидан, бошқа ҳар қандай тур ва умуман табиат манфаатлари олдида инсон манфаатларининг устунлиги, иккинчидан, биологик тур сифатидаги инсоният манфаатлари олдида инсон шахси манфаатининг устунлиги, учинчидан, шаклланган биологик муайянлик сифатидаги инсоният манфаатлари олдида

маданий ва тафаккур эгаси сифатидаги инсоният манфаатларининг устунлиги таъминланиши лозим¹. Бу ерда эволюция ва инсонпарварлик тамойиллари асосида тузилган экологик этиканинг асосий принциплари таърифланган.

Иккинчи, биоцентрик ёндашув замирида француз тадқиқотчиси Л.Ферри илгари сурган «теран» экология ғояси ётади. Унинг «Янги экологик тартиб» китобида икки фалсафий муаммо туғрисида сўз юритилади: 1) табиат ўз холича қимматга эгами; 2) экология билан ҳозирги дунёнинг ўзаро нисбати қандай. Бунда устуворликлар қуйидаги кетма-кетликда жойлаштирилади: дарахт, ҳайвон, инсон. Ушбу концепциянинг муфассал таҳлили унинг барча ижобий ва салбий томонларини кўрсатади ва у ҳозирги шароитга мос келмайди, деган хулосага келиш имконини беради.

Экологик этиканинг «антропоцентрик» асослари ҳам, «Биоцентрик» асослари ҳам бахсли хусусиятга эга бўлиб, уларнинг ҳар бири «Зузил-кесил» натижа бера олмайди. Биоцентризмнинг мўътадил варианты «эволюция назариясидаги термодинамик ёндашув диққатга сазовордир. Бу ёндашувни «биосферадаги инсон» тизимига нисбатан татбиқ этиш одамнинг биосферадаги вазифасига янгича ёндашиш имконини беради. Бу вазифа салбий нону таъсирларга нисбатан биосферанинг барқарорлигини сақлаш ва мустаҳкамлашдан иборат. Бизнингча, ҳақиқатни уларнинг ўртасида излаш лозим. Шунда биосферанинг барқарорлиги ва дунё микосидаги экологик танглик муаммоларини ҳал қилиш учун ирсий инженерия усулларида фойдаланиш мавжуд шароитга мос келади ва кўпроқ самара беради. Ўз-ўзидан равшанки, бунда ирсий технологиядан фойдаланиш оқибатларининг дуал хусусиятини эътиборга олиш зарур.

Инсон ва ноосфера. Ноосферани биосферадан ажраладиган, мустақил мавжуд бўлган алоҳида қобиқ ёки борлиққа ҳеч қандай боғланиши бўлмаган соф назарий конструкция сифатида эмас, балки биосферанинг бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтиши, бунинг натижасида бутунлай янгича сифат касб этиши маъносида тушуниш лозим. Демак биосфера ва ноосферанинг соф географик

¹ Каранг: Эриксон Д. Искусственныё жившө ткани // В мире науки. 1993. №1. -16-17-6.

параметрлари мос келмайди.

ХУЛОСА

Инсон моҳиятини фалсафий билиш улкан тарбиявий аҳамиятга эга. Инсон фалсафаси ҳар бир янги тарихий даврда инсон моҳияти, унинг жамиятда тутган ўрни ва аҳамиятини чуқурроқ англашга ёрдам беради. Инсонга хос хусусият ва фазилатларни билиш орқали талаба ўзида шундай сифатларни шакллантиришга интилади.

Бундай фазилатлар фалсафа ва бошқа ижтимоий фанларни ўрганиш ва умуман, таълим-тарбия жараёнида шаклланади. Замонавий билим ва юксак инсоний фазилатларни эгаллаш орқали ўзбекистонда озод ва обод жамият қуриш вазифалари уйғунлигини таъминлашга эришиш бутун таълим-тарбия ишимизнинг бош мезони ва унинг олдида турган муҳим вазифадир.

Мамлакатимизда демократик ўзгаришларни чуқурлаштириш фуқаролик жамияти асосларини барпо этишни инсон омилисиз тасаввур этиб бўлмайди. Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, "Ҳозирги шароитда инсон омили ва мезони барча ислохотларимизнинг бош йўналиши ва самарадорлигининг пировард натижасини белгилаб беради. "Фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг энг муҳим таркибий қисми маънавият ва маърифат соҳасида, шахсни мунтазам камол топтириш борасида узлуксиз иш олиб боришдан иборат" ¹. Комил инсонни шакллантиришда маънавият, одоб-ахлоқ ва маърифат сингари қадриятлар муҳим ўрин тутadi. Айнан ана шу қадриятлар кишиларда олижаноб инсоний фазилатларни шакллантиради.

¹ Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари — олий қадрият. 14-том —Т: Ўзбекистон, 2006. —Б. 28

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Жаҳон молиявий — иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. - Т.: Ўзбекистон, 2009. - 53 б.
2. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари — олий қадрият. 14-том -Т: Ўзбекистон, 2006.
3. Каримов И.А. Энг асосий мезон - ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш. -Т.: Ўзбекистон, 2009. - 24 б.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. —Т.: Маънавият, 2008
5. Ғарб фалсафаси Назаров Қ. таҳрири остида. -Т.: Шарқ, 2005.
6. Жаҳон фалсафаси тарихидан лавҳалар. Назаров Қ. таҳрири остида. -Т.: Шарқ, 2004.
7. Назаров Қ.Н. Қадриятлар фалсафаси (Аксиология). -Т.: ЎФМЖ, 2004
8. Назаров Қ.Н. Билиш фалсафаси. -Т.: Университет, 2005.
9. С.Шермухамедов Инсон фалсафаси.-Т.: Фан. 2007.
10. С.Шермухамедов Фалсафа ва ижтимоий тараққиёт. -Т.: Фан. 2005
11. Синергетиканинг фалсафий масалалари. / Ўтамуродов А. таҳрири остида. -Т.: Университет, 2005.
12. Степанова О.И. История логики. -Т: ЎзМУ нашриёти, 2005.
13. Т. Ёкубов, С. Каллибеков. Математик мантиқ элементлари — Т.: Ўқитувчи, 1996.
14. Туленов Ж. Диалектика назарияси.- Т.: "Ўзбекистон", 2000.
15. Умаров Э. Эстетика. асослари. Т. Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2006.
16. Фалсафа асослари. Назаров Қ. таҳрири остида -Т.: Шарқ, 2005.
17. Фалсафа қомусий луғат. Назаров Қ. таҳрири остида. -Т.: Шарқ, 2004
18. Философия. Курс лекций. Саифназаров И., Касммов Б., Мухатров А. -Т.: Шарқ, 2002
19. Философский энциклопедический словарь М.2001.

20. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. Т.: Ибн Сино, 1997.
21. Фромм Э. Человек для себя. Минск, «Харвест», 2004.
22. Хайруллаев М. , Ҳақберидев М. Мантиқ. - Т. : "Ўқитувчи", 1993.
23. Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккирлари. Т.: Ўзбекистон, 1991.
24. Ҳақиқат манзаралари 96 мумтоз файласуф. Тўпловчи ва таржимон Саида Жўраева Т.: Янги аср авлоди, 2002.
25. Шермухамедова Н. А. Фалсафа ва фан методологияси. -Т.: Университет, 2005
26. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. Т., «Университет», 1998.
27. Юсупов Э. Оиланинг маънавий асослари. Т.Маънавият. 2001.
28. Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси. Муаллифлар жамоаси. /ўқув қўлланма. -Т.: Шарқ, 2002.